

Ю.М. Дмитрієнко*

ВІДСТАВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ ВІД ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОБУТТЯ ЯК ПРОБЛЕМА

Девіантна правова свідомість як різновид звичайної позитивної, думаємо, може не тільки випереджувати даний рівень розвитку суспільних відносин, але й відставати від нього. Відставання девіантної правової свідомості від даного рівня перехідного розвитку правобуття є одним із типових проявів не абсолютної, а відносної самостійності правової свідомості, дослідження якого дозволяє глибше з'ясувати сутність тих реальних і можливих праворефлексивних і законнорефлексивних протиріч, які можуть виникати між девіантною правовою свідомістю та об'єктом перехідного правобуття, який вона відображає, встановлювати нелінійні причини різноджерельних антисуспільних та антиправових проявів, практично вирішувати проблему "підтягування" тих ланок девіантної правової свідомості, що не відповідають новому перехідному або постперехідному рівню правобуття.

Відставання девіантної правосвідомості в цілому від досягнутого рівня розвитку посттоталітаризму пов'язане з другорядним характером усіляких духовних форм за відношенням щодо тих матеріальних утворень, що породжують і зумовлюють їх подальший розвиток. Девіантна правова свідомість як маргінально-правове відображення перехідного буття врешті-решт розвивається певним чином (за умов відносної самостійності) та повним чином (за умов абсолютної самостійності) незалежно від суспільного буття та не поруч з ним, а слідом за розвитком суспільного буття. Саме тому далеко "не всіляка свідомо діяльність має цілеспрямований, випереджувачий, перспективний характер"¹. Все те, що залежне та вторинне у первинних (правосвідомість) і вторинних правових рефлексіях (законовідомість), як правило, виникає пізніше того, що є первинним і визначним і що передує своєму відображенню. "Свідомість людини... — писав раніше В.І. Ленін, — відображає сутність, субстанцію природи, але в той самий час свідомість є зовнішньою стосовно природи (не одразу, не просто співпадає з нею)"². Під впливом "тих, що йдуть вперед", обставин, котрі змінюються маргінальне правобуття, законодавчоправові ідеї, погляди, теорії, почуття можуть призвести до втрати актуальності, не відповідаючи новим умовам, знецінюючи свою соціальну значущість. Необхідно підкреслити, що відставання девіантної правосвідомості від досягнутого рівня маргінально-правового перехідного праворозвитку необхідно розглядати, передусім, як реальну нормативну можливість маргінальних правових рефлексій істинно або хибно, або маргінально-істинно, або маргінально-хибно регулювати перехідну правову реальність (С.І. Максимов), котра в деяких випадках, у зв'язку з цим, може здійснюватися однозначно як типово правоналаштоване праворегулятивне явище, а в інших — однозначно ні, тобто або далі розвиватися як типово делінквентнопролонгативне неправове явище, або згасати на межі розвиткового синергетичного режиму з загостренням, коли змінюється кризовий цикл соціальної активності девіантної правосвідомості на некризовий.

Іншими словами, відставання девіантної правосвідомості не є якоюсь безумовною та обов'язковою ознакою всіх маргінально-правових соціальних ідей, поглядів, теорій, хвилювань і т.п., які є нелінійно стійкими, якраз навпаки, відставання девіантної правосвідомості від

© Дмитрієнко Ю.М., 2005

* завідувач кафедри соціального патронажу Університету мислі ім. Н.П. Дмитрієнко і О.Є. Уколової, кандидат філософських наук, доцент

¹ Тугаринов В.П. Философия сознания. — М., 1971. — С. 57.

² Ленин В.И. Полное собрание сочинений. — Т. 39. — С. 130.

маргінального праворозвитку є свідченням деградаційного становлення девіантної правосвідомості, коли стійко правоналаштована функція девіантної правосвідомості заперечує власні правоналаштовані характеристики, властивості та регулятивні потенції, перетворюючись у феномен типово неправового регулятивного механізму злочинного, антисуспільного та антиправового підходу до розв'язання проблем та прогалин у чинному праві та законодавстві. Девіантна правосвідомість як хаотично правова, але відкрита, процесуально нерівноважна складна система праворефлексивних регулятивних властивостей свідомості правових об'єктів і суб'єктів, на відміну від закритої, у праворозвитковому відношенні делінквентної правосвідомості або правосвідомості злочинця, набуваючи розвиткових імпульсів з боку синергетично структурованих елементів правокультурного середовища та соціуму, має власними домінуючими властивостями скоріш ті, що мають стійкими джерелами абсолютну активність девіантної правосвідомості, тобто вона властива активно правовому середовищу трансформативних можливостей праворефлексій перехідного соціуму.

Дана характеристика може бути властива лише деяким різновидам соціального відображення. Відзначаючи цю консервативну сторону звичайної позитивної правосвідомості, наприклад, В.І. Ленін писав, що "будь-який лозунг набуває здатності затверджувати більше, ніж потрібно"³. В правовій свідомості як найбільш "заформалізованій" галузі соціального відображення ця здатність відображення виявляється особливо яскраво.

Тенденція до розвиткового зменшення та процесуального "заморожування" ідеальних форм маргінально-правового відображення може посилюватися під впливом соціальних інтересів сучасних реакційних соціальних верств, яким притаманна прихильність лише до якихось принципово встановлених ідей, поглядів, теорій, норм та ін., тобто встановлених ідеологічно, а значить за закономірностями формальної спадкоємності правової свідомості, яка має другорядне походження у сфері духовних джерел права. В силу реакційних позицій деяких верств населення, які мають проблемною реальною або історичною перспективою стати титульною нацією, домінуючу розвиткову перспективу, фундаментальною прогресивною тенденцією їх духовної сфери повинно стати спадкоємне наслідування усіх різноджерельних правових традицій за формулою національної та правової ідіоми України як статичних змістів правової та національної свідомості, правосвідомості, у частині здійснення успадкованості національно-ментальних чинників, як складових історичних правових традицій, а не сліпий подальший розвиток та безсистемне накопичення духовного правового матеріалу. У цьому розумінні найбільш характерним є визначення К. Марксом традиції як "великої консервативної сили"⁴, коли думки усіх попередніх поколінь обтяжують, як кошмар, над розумами живих"⁵. Завдання правової науки полягає у творчому розвитку попередніх правових традицій у процесі їх правоусвідомленого наслідування як типовими, так й атиповими засобами позитивної та неопозитивної, міждисциплінарного толку, правової методології, методики та верифікації історичної та сучасної правової реальності (С.І. Максимов).

Владні вторинні суб'єкти правової свідомості (юридичні особи), таким чином, можуть функціонально заперечувати власні об'єктивні характеристики нормативного регулювання маргінального правобуття, що має джерелами проблему відставання правової свідомості від буття, перешкоджаючи прогресивному руху дійсної правосвідомості реальних суспільних правовідносин. У такий спосіб ідентифікуємо відставання девіантної правової свідомості від реального маргінально-правового змістотемпу, темпосвіту, темпочасу та темпопростору розвиткових тенденцій актуальних правових рефлексій як негативну тенденцію до її реального й можливого переутворення у

³ Ленін В.І. Полное собрание сочинений. – Т. 37. – С. 135-136.

⁴ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 21. – С. 315.

⁵ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 7. – С. 139.

правосвідомість делінквенту.

Негативні тенденції до відставання девіантної правосвідомості владних вторинних суб'єктів девіантної правосвідомості найбільш помітно посилюється в періоди спадного розвитку перехідної моделі суспільства, коли формується кризовий цикл соціальної активності традиційної правосвідомості або типова девіантна правосвідомість, коли політики, ідеологи, законодавці вичерпують прогресивні ідеї, які є у них в запасі, та вимушені чи залишаються на старих позиціях, чи запозичувати думки та визначення, які існували в минулому. Причому такі запозичення мають тут, як правило, тенденційно-вибірковий характер. Відставання девіантної правової свідомості від такого рівня розвитку правобуття є одним з моментів негативного зворотного зв'язку його з останнім, який виявляється або в більш швидких суб'єктивних активних темпах трансгресивного трансформування девіантної правосвідомості у типув делінквентну, або у більш суб'єктивних низьких, пасивних темпах формування прогресивних правових ідей, поглядів, норм і відповідних їм психологічних форм — у порівнянні з об'єктивними правоусвідомленими змінами, які відбуваються в об'єкті маргінально-правового відображення. Це відставання може ідентифікуватися у різночасовості та різнопросторовості утворення маргінально-правових суспільних відносин, які потребують регулювання природним правом, і правової свідомості, яка є девіантною, і відображає цю гостру необхідність. Проте нові маргінально-правові відносини можуть об'єктивно формуватися набагато раніше, ніж вони знайдуть відображення в девіантній правової свідомості. У зв'язку з цим може утворюватися також і прямиий або прихований ефект хибного відставання девіантної правосвідомості від маргінального перехідного правобуття як методична похибка слабкої методологізації сучасної української девіантної правосвідомості. Думаємо, що можна визнати правомірними думки про те, що коли у період розкладу первісного суспільства нові уявлення про людські відносини та нові правові й політичні погляди з "явилися тільки після того, як в "економічному базисі первісного ладу ствердилася приватна власність та класові відносини, затвердились цивілізовані правові положення про рівність між людьми, а старе суспільство перетворилося в нове суспільство з абсолютно іншою надбудовою"⁶.

Девіантна правова свідомість з'явилась як феномен у результаті початкового відставання маргінальних правових рефлексій від перехідних типів правового буття не тільки тому, що перш, ніж змінитися, вона повинна була мати для цього відповідні матеріальні передумови, але й внаслідок того, що виникли правові ідеї, погляди, норми, трансформуючись у маргінально-правові, поступово набуваючи деякої стійкості, яка робить їх відносно інертними до умов суспільного та правового буття, що швидко змінюються. Суспільне й правове буття, система матеріальних відносин, в тому числі постійно й безперервно видозмінюється. Девіантна правова свідомість нерідко "намагається" залишитися в набутих формах. Не видозмінюючись залежно від економічного розвитку, вона, як і звичайна позитивна правосвідомість, ніби-то кам'яне та залишається самою собою навіть й після того, як суспільні відносини, що її створили, вже зникають. "Фактичні відносини, — писав класик філософської думки, — не мертві, а живуть та розвиваються. Юридичні визначення можуть відповідати прогресивному розвитку цих відносин, не можуть також (якщо ці визначення погані) "співпадати" регресу чи застою"⁷.

Девіантна правова свідомість, як інші види соціального відображення, в тому числі маргінально-правового, соціального, має частковий (фрагментарний) характер у тому розумінні, що вона не може остаточно у власній функції відображати свій об'єкт повністю, вичерпно, хоча за параметральними властивостями та характеристиками девіантна правосвідомість, за проведеними дослідженнями, об'єктивно відображає парадигмально цілісну площину маргінально-

⁶ Живкович Л. Теория социального отражения. — М., 1969. — С. 230.

⁷ Ленин В.И. Полное собрание сочинений. — Т. 18. — С. 239.

правової реальності, що має типову правоналаштовану перспективу та корелятивну основу. Це пояснюється тим, що у функції девіантної правосвідомості, як й у функції звичайної позитивної правосвідомості, будь-коли можна виокремити та статистично й соціологічно дослідити як реальний нормативний лише частково, фрагментарно, навіть яким би повним та об'ємним не було це статистичне та соціологічне вимірювання складних маргінально-правових рефлексій дійсності, що мають фактом де-юре та де-факто мету правового розвитку, яка випливає з джерел повних природних прав людини, суспільства та держави, які не можуть бути маргінальними, нецілісними, необ'єктивними задля повнозавершення у типово правові. В свою чергу, як типово маргінально-правоналаштоване процесуальне явище перехідного правобуття об'єктивно маргінально відображає парадигмально цілісну площину маргінально-правової реальності, що має типову правоналаштовану перспективу та корелятивну основу.

У процесі девіантного правового відображення деякі сторони правового об'єкта можуть залишатися поза полем зору. Людина взагалі "не може охопити = відобразити = увібрати усієї природи, повністю, вона може лише одвічно наближатися до цього..."⁸, тобто бути маргінально-правовою. Частковість (неповнота) відображення в функції девіантної правосвідомості значно поглиблюється під тиском певного маргінально-правового інтересу, коли з суспільно-правового буття навмисно "висмикуються" лише ті сторони, регулювання яких за допомогою права є вигідним головним чином для певного кола владних вторинних суб'єктів девіантної правосвідомості, а не для перехідного суспільства в цілому. Наприклад, в ідеях буржуазної правової свідомості раніше фіксувалося лише те, що необхідно пануючому класу, а не те, що об'єктивно обумовлене потребами соціального розвитку в цілому.

Якщо розглядати питання про відставання девіантної правової свідомості від даного рівня розвитку правобуття в аспекті структури одного і того ж самого типу (форми, певного циклу соціальної активності) правової свідомості, то необхідно зауважити, що немає жодного елемента правової свідомості, який не був би підвладний такому відставанню. Однак, разом з цим необхідно мати на увазі й те, що різноманітні елементи структури девіантної правової свідомості не в однаковій мірі відстають від потреб розвитку перехідного пострадянського правобуття. За проведеними нами дослідженнями, формозмістова складова нерівноважна, але розвитково відкрита нелінійна синергетична структура сучасної української девіантної правосвідомості має як рухомі, так й нерухомі елементи. Найбільшу розвиткову процесуальну динаміку мають за умов перехідного правобуття структурні елементи девіантної правосвідомості (просторові, конкретно-просторові зв'язки, правові стани, конфігурації правових станів історичної та реальної девіантної правосвідомості як адміністративно-територіальні межі вітчизняних та зарубіжних правових ментальностей, що раніше панували на історичних або етнічних українських територіях та ін.) найменшу — системні елементи (часова, конкретно-часова правова ідея, ідіома, правовий ідеал та ін.). Справа у тім, що за умов синергетично-хаотичного правового стану девіантної правосвідомості, яка у методологічній площині позитивного права ідентифікується як кризовий цикл звичайної позитивної правосвідомості, найбільшого значення набувають нові структурні елементи девіантної правосвідомості як актуальні просторові зв'язки нової правоідентифікаційної орнаміки цивілізаційних орієнтацій маргінальної української правової ідеї як змісту маргінальної української правової традиції, для якої остання є формою, що активно збагачується історичним та сучасним досвідом творення нової соціально-правової реальності, у нашому контексті, згідно з зразками національно-ментальних складових української правової та національної ідіоми за їх формулами, де формула правової ідіоми є концептом, а формула національної ідіоми — корелятом фундаментального принципу творення правових рефлексій дійсності як у теоретичному, так й у

⁸ Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – Т. 29. – С. 164.

практичному актотворенні девіантної правосвідомості, який формує сучасні маргінальні норми права. Думаємо, що у такий спосіб, спроможна долатися певна консервативність девіантної правосвідомості як її опозиція ідейно-світоглядній парадигмі правових рефлексій, які є маргінальними.

Зрозуміло, що найбільш яскравим підтвердженням консервативної тенденції в синергетичній традиції девіантної правосвідомості слід вважати домінуючу буденність девіантної правової свідомості. Хоча вона, на відміну від правової психології, містить деякі раціональні моменти, втім, його раціоналізм через емпіричне походження не має достатньої мобільності, яка дозволяла б своєчасно та з достатньою повнотою мати на увазі нові потреби розвитку нового правового об'єкта і його нормативного регулювання. Буденність девіантної правосвідомості, нерідко відрізняючись односторонністю, категоричністю та некритичністю суджень, властива прихильникам традицій, які, на жаль, страждають маргінальним змістом численних історичних деформацій та правових деструкцій. Усталені моменти, які мають місце в правовій практиці перехідного правобуття, буденна девіантна правосвідомість схильна оцінювати, головним чином, із точки зору вже існуючих (тобто отриманих раніше) життєвих правових понять. Зауважуємо, що на думку деяких авторів, людській свідомості загалом об'єктивно притаманна глобалізуюча тенденція формувати свою практичну діяльність не стільки згідно з новими обставинами, вимогами, в тому числі правовими, оскільки традиціям й досвіду, що має джерелами тривалий складний минулий практичний досвід, із результатами, що отримали на практиці⁹.

Девіантна правова свідомість індивіда, не пов'язаного з професійною правовою діяльністю, також може значною мірою відставати від потреб правового розвитку суспільства. Особистість у всіх своїх діях керується не тільки соціальними мотивами, але також й своїми особистими звичками, потребами, тому вона звертається не тільки до тих правових понять і ідей, які є загальновідомими, а, насамперед до тих, які мають цінність з точки зору особистих інтересів, індивідуального життєвого досвіду. Залежно від цих обставин девіантна правова свідомість індивіда безповоротно набуває, як правило, односторонній характер та не може охопити правові явища у широкій поліфонії, що дає можливість методологічно ідентифікувати її як таку, що об'єктивно маргінально відображає маргінально-правову реальність. Наприклад, якщо індивід виявився учасником правовідносин, пов'язаних з ліквідацією шкоди, яку завдали здоров'ю злочинним шляхом іншим індивідом, то цей особистий правовий досвід може тривалий час впливати на стан психіки людини в цілому. Увагу індивіда будуть привертати такі явища правового життя, до яких йому довелося наблизитися безпосередньо. Хоча правова психологія в цілому — досить синтетична галузь правової свідомості, вона також може бути сферою зберігання таких психологічних явищ, які спрямовані у минуле та які можуть породжувати негативне ставлення до нових явищ правового життя суспільства. До явищ правового життя належать звичаї, традиції, упередження, стійкі погляди, які на думку деяких авторів, є більш консервативними порівняно з відчуттями, емоціями, настроєм, яким притаманна значна динаміка¹⁰. Такі психологічні явища, що колись виникли, мають здатність передаватися від одних людей до інших, існувати протягом значного відрізка часу у завжди актуальному феномені ментальності на рівні національної свідомості та у феномені правової ментальності на рівні правової свідомості, які ми ідентифікуємо як соціальні основи правосвідомості, що є історично пріоритетними як процесуально здійсненого, так і такого, що здійснюється, національного права.

⁹ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 3. – С. 117-117; Мясичев В.А. Проблема отношений человека и его место в психологии // Вопросы психологии. – 1957. – № 5. – С. 145-146; Веккер Л.М. К постановке проблемы воли // Вопросы психологии. – 1957. – № 2. – С. 42.

¹⁰ Лукашева Е.А. Социалистическое правосознание и законность. – М., 1973. – С. 160-162.

Значний ступінь відставання від даного рівня розвитку суспільного буття може бути притаманний маргінально-правовим нормам як актам девіантної правосвідомості¹¹. В маргінально-правових нормах втілені не тільки граничні такі потреби владних вторинних суб'єктів правосвідомості (владних юридичних осіб), які пов'язані з даним рівнем конкретно-історичного стану соціальної активності правосвідомості й розвитку суспільного та правового буття (та з його перспективою), але також і такі, що належать минулому досвіду соціально-правового розвитку, досвіду, який із точки зору владних вторинних суб'єктів девіантної правосвідомості повинен бути подоланим. Тому маргінально-правові норми містять у собі не тільки типово граничну, межову, маргінальну "соціальну проєкцію", за межами якої жодної іншої не існує, вони є також своєрідною формою соціальної пам'яті, що зберігає, наприклад, конкретно-історично їх як норму національно-ментальних складових у формулі української національної та правової свідомості у правовій нормі — регулятивній нормі соціальної пам'яті.

Відставання сучасних маргінально-правових норм як актів девіантної правосвідомості можливе тоді, коли внаслідок трансгресивної зміни умов розвитку правобуття виникають нові потреби в правовому регулюванні суспільних відносин, які внаслідок тих чи інших причин, зумовлених розвитком, певного часу не враховуються законодавцем, що призводить до виникнення так званих білих плям у праві¹². Маючи на увазі такі випадки, один з відомих класиків старої філософії писав про те, що законодавство до певного часу "не усвідомлює необхідності задовольнити потреби суспільства"¹³. Прикладом може бути російський Звід законів 1833 року, в якому перша частина десятого тому "вже у момент свого видання не відповідала дійсним потребам життя — навіть такого нерозвиненого, яким воно було в першій половині ХІХ сторіччя"¹⁴.

Маргінально-правові норми, які вільно виникли як наслідок процесуального акту девіантної правосвідомості, були з часом примусово модернізовані владними вторинними суб'єктами правосвідомості для досягнення практичних регулятивних цілей, догматизовані в такій значній мірі, що всілякі зміни в цій галузі девіантної правової свідомості можуть бути пов'язані, як відомо, лише з виконанням встановленої державою доволі складної нормативної процедури. Вже ця обставина може істотно загальмувати розвиток структурно-системних елементів девіантної правової свідомості. Як раніше підкреслював І.А. Покровський, "закон, навіть найдосконаліший, відстає від правового життя: одного разу виданий, він залишається нерухомим, коли на той час життя йде вперед, створюючи нові потреби і нові відносини: шукати для цих нових явищ рішення в старому законі — означає або насилувати життя, або створювати з цих посилянь на закон очевидну фікцію..."¹⁵. Можливість відставання від умов розвитку правового буття, які змінюються, існує постійно, вона діє "з того часу, коли взагалі з'явився закон"¹⁶, бо вона створюється "самою природою речей"¹⁷. Відставання маргінально-правових норм від умов розвитку перехідного правобуття, які змінюються, думаємо, може призводити до різноджерельних протиріч між маргінально-правовою системою та маргінально-правовою дійсністю, що розвивається у трансгресивно активному синергетичному режимі з загостренням, коли змінюється кризовий цикл соціальної активності девіантної правосвідомості, насамперед, на перший некризовий. Подібні різноджерельні протиріччя торкаються основних ланок соціального управління як на рівні теорії, так й на рівні практики. Якщо стан об'єкта маргінально-правового

¹¹ Дмитрієнко Ю.М. Маргінальна правова норма як акт девіантної правосвідомості // Держава і право. Збірник наукових праць. Вип. 18. – Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2003. – С. 12-18.

¹² Лазарев В.В. Пробелы в праве и пути их устранения. – М., 1974.

¹³ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т. 6.

¹⁴ Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – Пг., 1917. – С. 46.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

відображення динамічно змінюється, а правова система, як маргінальна залишається незмінною (що є протиприродним), то вона або втрачає власну нормативно-регулятивну силу, або це призводить до конфліктної правозаконодавчої ситуації, а це, в свою чергу, до відповідних різноджерельних нормативних колізій, білих плям та прогалин у певному правовому стані девіантної правосвідомості як маргінальному пострадянському процесуальному праві. Це актуальне положення здавна чітко відображено в словах відомого класика філософської та філософсько-правової думки Ф. Енгельса: “Таким чином, хід прогресивного “правового розвитку” виявляється в тому, що спочатку намагаються уникнути протиріч, які витікають з переведу економічних відносин в юридичні принципи і встановити гармонічну правову систему, а потім вплив та примусова сила подальшого економічного розвитку знов постійно ламають цю систему та втілюють її в нові протиріччя”¹⁸.

За умов ринкової економіки такі протиріччя практично неможливо вирішити, тому що владні вторинні суб'єкти девіантної правосвідомості (владні юридичні особи), намагаючись ідеологічно увіковічити свій домінуючий стан, прагнуть зберегти потрібні їм правові системи та тим забезпечити “деяку правову стійкість законами, продиктованими ними самими”¹⁹. На думку, наприклад, К. Маркса, “збереження старих законів всупереч новим потребам та запитам суспільного розвитку є прикриті брудними наклепами відстоювання невідповідних часу приватних інтересів проти потрібних загальних інтересів”²⁰. Це відстоювання призводить до нових суттєвих різноджерельних протиріч, коли “точність відбиття економічних відносин руйнується”²¹ на догоду класовим (читайте – ринковим – Ю.Д.) забобонам. Авжеж, як би не намагалися домінуючі класи зберігати правовий порядок, що їх задовольняє, “злободенні потреби суспільства повинні були і будуть задоволені, зміни, продиктовані суспільною необхідністю, самі прокладуть собі шлях та рано чи пізно пристосують законодавство до своїх інтересів”²². Якою б не була сутність цих змін, у них завжди є певний класовий смисл: “Якщо ці нові обставини зачіпають інтереси всього домінуючого класу, то цей клас змінить закон; якщо ж вони зачіпають тільки окремих осіб, то внутрішня протидія цих останніх не буде зустрічати зі сторони більшості жодного інтересу”²³. Слід зауважити на тому, що консервативність маргінально-правових норм як актів девіантної правосвідомості, про котрі говорилось вище, певним чином відображується на правоналаштованому, згодом правовому стані девіантної правової свідомості у цілому. Маргінальні норми права, які в один й той же час є елементом девіантної правової свідомості та її об'єктом здійснюють у площині актуального творення початкових правових рефлексій значний негативний вплив, який розвивається згодом у позитивний на усі інші елементи девіантної правової свідомості, у тому числі й на маргінально-правову ідеологію та науку. Але маргінально-правова ідеологія та правова наука у меншій мірі підвладні відставанню, ніж норми права. Думки та погляди, які формулює відповідна маргінально-правова ідеологія, тісно пов'язані з такою рухливою сферою соціального життя, як політика, можуть більш оперативно враховувати потреби перехідного граничного правобуття, що змінюється, та пропонувати практиці оптимальні варіанти дискретного розвитку актуальних правових рефлексій у маргінально-правовому полі статичного правового регулювання. Дійсно, характер цих варіантів може бути різним, його визначають сучасний актуальний зміст новітніх ідеологічних концепцій. Щодо теоретико-правової форми девіантної правосвідомості, то якщо при розгляді випереджаючого відображення вона займає перше місце у

¹⁸ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 37. – С. 418.

¹⁹ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 18. – С. 54.

²⁰ Лукашева Е.А. Социалистическое правосознание и законность. – М., 1973. – С. 259.

²¹ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 37 – С. 418-419.

²² Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – Пг., 1917. – С. 55.

²³ Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – Т. 29. – С. 328.

системі інших маргінально-правових форм, то у даній ситуації їй повинно бути відведено інше місце, яке визначає формула української правової ідіоми та української національної правосвідомості. Науково-правові уявлення, створені на основі теоретичних методів дослідження, які втілюють широку експериментальну перевірку отриманих результатів, мають, як вже зазначалося, найбільш високий ступінь предметної істинності, достовірність знань про потреби розвитку правобуття, а тому ідеї та поняття наукової теорії в правосвідомості в більшій мірі “застраховані” від “несвоєчасного” (пізнього) відображення тих змін, котрі здійснюються у відображеному об’єкті. У гносеологічному плані тенденція до відставання актуальних науково-правових уявлень від дійсності за таких умов, зводиться до мінімуму. Але це не означає того, що ця тенденція не може гіпертрофуватись під впливом ринкових інтересів первинних суб’єктів девіантної правосвідомості (фізичних осіб). Відомо немало прикладів, коли ті чи інші правові теорії на догоду інтересам домінуючих владних вторинних суб’єктів девіантної правосвідомості генерували ідеологічні такі ідеї, які чи-то відкрито йшли проти об’єктивних тенденцій соціально-правового розвитку, чи-то за допомогою надмірної абстрактності та невизначеності термінів, категорій, трактувань відходили від об’єктивної відповіді на питання, що були породжені живою повсякденною правовою дійсністю. Тенденція девіантної правової свідомості до відставання від даного рівня розвитку правобуття не є, як зазначалось раніше, фатальною, незбіжною, об’єктивною. Якраз навпаки, відставання девіантної правосвідомості від реальної правової дійсності свідчить про її регресивну еволюцію у правосвідомість делінквентну, яка є правосвідомістю патологічного змісту, що не входить у сферу предмета нашого дослідження. Первинні суб’єкти девіантної правосвідомості не безсилі перед цією тенденцією. Вони можуть безпосередньо впливати на неї, обмежуючи масштаби відставання, зупиняючи певною мірою, його негативні наслідки. Говорячи про стійкість старих форм або циклів соціальної активності правової свідомості, їх негативний вплив на формування нових циклів соціальної активності правосвідомості, будемо пам’ятати слова класика філософської думки: “Звички старого укладу, дуже сильні, перевиховувати вихований віками в цих звичках народ — справа складна та потребує довгого часу”²⁴. Це та інші зауваження про проблеми в усуненні старих звичок має безпосередньо стосуватись і сучасного пострадянського праворозвитку, коли старий правовий світ посилює свій ідеологічний вплив, різноджерельно розвиваються у різних поліфонічних напрямках, що значно заважає проводити теоретико-практичну правокореляційну соціалізацію девіантної правосвідомості за сучасними формулами української правової та національної свідомості. Відсутність стійких політико-політичних упереджень та моральних понять може виступати також як обставина, яка певною мірою не сприяє збереженню спадкоємних почуттів до потреб регулятивного виконання та трансформування соціальних норм, а також повагу до правил, котрі зафіксовані у законі. Консервативні погляди і уявлення правового характеру можуть бути не тільки в індивідуальній, але й в груповій девіантній правосвідомості, що може бути наслідком ненормальної психологічної атмосфери в підприємстві чи в іншому виробничому колективі внаслідок недостатності правовиховної роботи в ньому.

Відставання девіантної правової свідомості за умов перехідного суспільства, в яких би формах воно не виявлялося, стосується, фактично, не девіантної правосвідомості в цілому як феномену, а лише окремої групи маргінально-правових правових почуттів, поглядів, котрі ще не встигли відобразити істинно ті чи інші сторони суспільно-правового буття. Їх неповна відповідність суспільно-правовим відносинам, іноді відставання від них, може виявлятися і в нормах сучасного

²⁴ Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – Т. 36. – С. 502; Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – Т. 33. – С. 92-94; Тугаринов В.П. Философия сознания. – М., 1971 – С. 449; Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – Т. 36. – С. 316.

права, що має деяку еkleктичність, але наголошуємо на тому, що відставання девіантної правосвідомості найбільш характерне, мабуть, індивідуальному рівні девіантного правосвідомлення, ніж колективному. В цілому для девіантної правосвідомості не характерне відставання від перехідного правобуття, що соціологічно та статистично характерне для типово правоналаштованого явища колективної правосвідомості, що має кінцевою метою еволюційну трансформацію у некризовий цикл соціальної активності. Думаємо, що слід пам'ятати слова Д.А. Керімова про те, що "...не можна думати, що за усіх випадків правотворчі органи мають достатню інформацію про сутність й характер тих суспільних відносин, котрі належать правовому регулюванню в силу умов соціально-економічного розвитку. Ці умови можуть достатньо визріти, а пізнання їх в тій чи іншій мірі, в якій це необхідно для правового регулювання відповідних відносин, може бути відсутнім"²⁵. Подібне відставання правових державних функцій може стати візуальним ідентифікатором відсутності функції правової свідомості, яка є природним інструментом здійснення кореляції змісту того чи іншого конкретно-історичного українського державного будівництва як його природна форма. Продовження досліджень сучасної девіантної української правосвідомості як форми української правової держави сприятиме оптимальному визначенню правильних шляхів світової трансформації української правової системи.

Стаття рекомендована до друку кафедрою правового супроводження соціальної роботи Університету мислі ім. Н.П. Дмитрієнко і О.Є. Уколової (протокол № 12 від 19 листопада 2004 року)

²⁵ Керимов Д.А. Философские проблемы права. – М., 1972. – С. 123.